

**ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİ VE KAZAK
TÜRKÇESİ ARASINDAKİ DİLSEL SÜREKLİLİK: SAHT BOL-
/ SAK BOL- FİİLİ**

**LINGUISTIC CONTINUITY BETWEEN KIPCHAK TURKIC
WITH ARMENIAN LETTERS AND KAZAKH TURKIC: THE
VERB SAHT BOL- / SAK BOL-**

Öz

Türk yazı dili tarihi içinde önemli bir yere sahip olan Tarihî Kıpçak Türkçesi, farklı coğrafi bölgelerde ve üç ayrı alfabe ile yazılmış metinler aracılığıyla kendini göstermiştir. 13. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar kullanımda olan bu yazı dili, coğrafi ve işlevsel bağlamda üç gruba ayrılarak incelenmektedir: 1. Karadeniz'in kuzeyinde Deşt-i Kıpçak sahasında kullanılmış olan Kıpçak Türkçesi, 2. Suriye ve Mısır bölgesinde kullanılmış olan Memluk Kıpçak Türkçesi, 3. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, Kırım bölgesinde 13. yüzyılda başlayan Kıpçak-Ermeni ilişkisinin, sonraki yüzyıllarda ticaret ve komşuluk bağlarının gelişmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu yazı diline ait en önemli belgeler, 16. ve 17. yüzyıllarda batı Ukrayna'da, özellikle Kamenets-Podolsk ve Lviv bölgelerinde üretilmiştir. Bu belgeler, hem konuşma dili hem de dinî metinler açısından büyük bir öneme sahiptir. Tarihî Kıpçak Türkçesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazı dili hâline gelen çağdaş Kıpçak lehçelerinden Kazak Türkçesi ile dilsel bir süreklilik göstermektedir.

Türkçenin tarihsel gelişimi içinde, tarihî ve çağdaş lehçeler arasındaki etkileşim, iletişim, geçiş ve ayrılma süreçlerinin, lehçe ilişkilerinin belirlenmesinde yazı dili malzemesi çok önemlidir. Çünkü dilin sürekliliği, süreklilik dâhilinde gelişimi, hem dilin kendisi hem de o dilin yarattığı kültür dünyası açısından oldukça anlamlıdır. Bu bağlamda Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Kazak Türkçesi arasında leksik, semantik ve gramere ilişkin paralellikler bulunmaktadır. Bu paralelliklerin önemli bir bölümü de fiillerde tezahür eder.

Bu çalışmada, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde *saht bol-*, Kazak Türkçesinde *sak bol-* biçiminde kullanılan ve “dikkatli ol-, uyanık ol-” anlamlarına gelen birleşik fiil değerlendirilecektir. Değerlendirme yapılırken söz konusu fiilin her iki yazı dilindeki örnekleri, bu örneklerdeki anlamları tespit edilecek, fiilin yapısı ile ilgili görüş de belirtilecektir. Ayrıca, fiilin yapısal analizi yapılacak ve tarihî

Türk dili ile çağdaş Türk lehçelerine ait diğer yazılı malzemelerle karşılaştırılarak fiilin lehçeler arasındaki anlam sürekliliği ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, Kazak Türkçesi, Türk lehçeleri arasındaki süreklilik, saht bol- / sak bol- “dikkatli ol-, uyanık ol-”

Abstract

Within the history of the Turkish written language, Historical Kipchak Turkic occupies an important place, having manifested itself through texts composed in different geographical regions and in three different alphabets. This written language, which remained in use from the 13th to the 17th century, is studied by being divided into three groups in terms of geographical and functional context: (1) Kipchak Turkic used in the Dasht-i Kipchak region to the north of the Black Sea, (2) Mamluk Kipchak Turkic used in the Syrian and Egyptian territories, and (3) Kipchak Turkic With Armenian Letters. Kipchak Turkic With Armenian Letters emerged as a consequence of the Kipchak–Armenian contact that began in the Crimean region in the 13th century and developed in the subsequent centuries as a result of the expansion of trade and neighborhood relations. The most significant documents belonging to this written language were produced in the 16th and 17th centuries in western Ukraine, particularly in the regions of Kamianets-Podilskyi and Lviv. These documents are of great importance both with respect to the spoken language and religious texts. Historical Kipchak Turkic displays linguistic continuity with Kazakh Turkic, one of the contemporary Kipchak dialects that became a written language in the second half of the 19th century.

In the historical development of Turkish, written language material is of great importance in determining the processes of interaction, communication, transition, and divergence between historical and contemporary dialects. This is because the continuity of a language, and its development within that continuity, is highly meaningful both for the language itself and for the cultural world created by that language. In this context, there exist lexical, semantic, and grammatical parallels between Kipchak Turkic With Armenian

Letters and Kazakh Turkic. A considerable part of these parallels is manifested in verbs.

In this study, the compound verb *saht bol-* in Kipchak Turkic With Armenian Letters and *sak bol-* in Kazakh Turkic, both of which carry the meanings “to be careful, to be alert,” will be examined. In the course of the analysis, the attestations of the verb in both written languages will be identified, the meanings in these attestations will be determined, and observations concerning the structure of the verb will be presented. In addition, a structural analysis of the verb will be carried out, and by comparison with other written materials belonging to historical Turkish and contemporary Turkic dialects, the semantic continuity of the verb across dialects will be demonstrated.

Keywords: Kipchak Turkic With Armenian Letters, Kazakh Turkic, continuity among Turkic dialects, *saht bol-* / *sak bol-* “to be careful, to be alert”

Giriş

Dünyanın en eski dillerinden biri olduğu bilinen Türkçenin çok geniş bir coğrafi yayılma alanına sahip olması da söz konusudur. Bu durum, hem tarih içinde hem de bugünün dünyasında bir vakıadır. Yayılma alanı genişliği ve tarihsel derinliği, Türkçeyi dil çeşitlenmesi bakımından da zenginleştirmektedir. Bu dil çeşitlenmeleri tarihî ve çağdaş lehçeleri oluşturur. Türkçenin lehçeleri incelenirken ve sınıflandırılırken ayrışma ve benzeşme ölçütleri kullanılarak yakın ve uzak lehçeler belirlenir. Gerek tarih içinde gerekse günümüzde çeşitli yazı ve konuşma dilleriyle varlığını sürdüren Türkçe içindeki lehçeler arasında dil sürekliliği bakımından pek çok paralellik de bulunmaktadır. Bu çalışmaya konu olan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Kazak Türkçesi de iki lehçe olarak bu paralellikleri yazı dilleri üzerinden göstermektedir.

Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleri arasında doğal olarak dil değışkeleri bakımından genel ortaklıklar bulunduğu gibi, Tarihî Kıpçak Türkçesinin önemli bir kolu olan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile çağdaş Türk lehçeleri içinde coğrafi bakımdan en geniş sahayı kapsayan Kazak Türkçesi arasında da ortaklıklar bulunmaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, gelişim süreci içinde Türkçe dışında Ermenice, Slav dilleri ya da Arapça-Farsça unsurları da bünyesinde barındırmakla

birlikte esas itibarıyla Türkçe unsurlarla var olmuştur ki bu husus özellikle fiiller vasıtasıyla gözlemlenmektedir. Kazak Türkçesi ise Kazakların Müslüman olmasıyla birlikte Arapça-Farsçadan, Rus hâkimiyetinde ise Rusçadan etkilenmiştir fakat söz varlığı esas itibarıyla Türkçe sözcüklerden oluşmaktadır (Alkaya ve Buran 2013, 105). Her iki yazı dili de zengin bir ortak fiil söz varlığına sahiptir. Bahse konu ortak fiillerden biri de bu çalışmada ele alınacak olan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *saht bol-*, Kazak Türkçesi metinlerinde *sak bol-* biçiminde görülen birleşik fiildir. Fiille ilgili her iki yazı dilindeki örnekleri değerlendirmeden önce birleşğin bünyesindeki isim unsuru olan ve fonetik değişikliklerle *sag/sak/saḡ/saht* biçimlerinde tespit edilen sözcüğün Türk dilinin farklı evrelerindeki kullanım örneklerini ortaya koymak yerinde olacaktır.

sag/sak/saḡ/saht¹ Sözcüğünün Kullanılışı

Köktürk metinlerinde tespit edilmeyen *sak* sözcüğü, Eski Uygur metinlerindeki az sayıda örnekte “uyanık, dikkatli” anlamıyla kullanılmıştır: ...*yagısın yavlakın kitergeli odug sak bolgay biz...* (Kaya 2021, 430), ...*yene k(e)ntü öz illerin uluşların odugın sakın köyü közetü tutup yat yagı adasın amırtgurup adın ilig kanlarig y(e)me bir ikintiske ırşısız karşısız kılğalı ugaylar...* (Kaya 2021, 431-432). Wilkens de sözlüğünde bu sözcük ve türevlerini şu şekilde kaydeder: **sak:** *wach, wachsam || uyanık, dikkatli, tetikte, aydın; aufmerksam || dikkatli sakın* *ärmäk Wachsamsein || tetikte olma, uyanık olma* (Wilkens 2021, 574), **saklanmak:** *Vorsicht, Umsicht || dikkat, ihtiyat, basiret, sakınma; saklantur-~s(a)klantur-:* *veranlassen, dass j-d (auf sich) aufpasst || dikkat ettirmek; auf- wecken || uyandırmak s(a)klantur- odgur-aufwecken2 || uyandırmak* (Wilkens 2021, 576).

Kâşgarlı Mahmut Divanu Lugâti't-Türk'te bu sözcüğe; **sag:** *Oğuzcada akıl, hızlı kavrayış ve zekâ* (Ercilasun ve Akkoyunlu 2015,

¹ Bu çalışmanın konusu gereği *sag/sak/saḡ/saht* biçimlerinde kullanımı görülen sözcüğe ilişkin köken değerlendirmesi yapılmayacaktır. Her ne kadar Türkçenin eski metinlerinden beri takip edilen *sa-* fiili ile ilgili görünse de M. Erdal, *sak* sözcüğünün ünlüsünün Türkmen Türkçesinde kısa olduğunu, *sa:-* "saymak" fiilinin ise uzun ünlülü olduğunu, bundan dolayı da *sak* adının *sa:-* fiilinden türeyemeyeceğini söyler ve *sak* adı için herhangi bir kök tespit etmez (Erdal 1991, 514). Bu sözcüğün kökenine ilişkin yapılacak müstakil bir çalışma konuya ışık tutacaktır.

798), **sa.g:** *akıl. Oğuzca. sa.g: hızlı kavrayış ve zekâ. Oğuzca. Bundan 'sende sa.g yo.k' denir; 'sende hızlı kavrayış yok' demektir.* (Ercilasun ve Akkoyunlu 2015, 410), **sak:** *uyanık ve kıvrak zekâlı olan.* (Ercilasun ve Akkoyunlu 2015, 800), **sak sak:** *kaleleri, surları ve atları düşmana karşı korurken, askerlerin uyanık ve tetikte bulunmaları için nöbetçinin kullandığı edat.* **Sak sak:** *uyanık olun.* **Sak er:** *uyanık ve kıvrak zekâlı adam* (Ercilasun ve Akkoyunlu 2015, 145) örnekleriyle yer verir. Yine Karahanlı Türkçesi metinlerinden olan Kutadgu Bilig'de sözcük, çok sayıda kullanım örneğine sahip olmuştur: **sak:** *uyanık* (Arat 1979, 378) *kamug yirde erke bu saklık kerek/bu beglik işinge takı sak kerek* (Arat 1991, 58), *kayu beg sak erse ilin bekledi/yagı boynı yençti öze örkledi* (Arat 1991, 219), *yagı boynı yençmek tiler erse sen/kulak köz kerek sak kılıp tursa sen* (Arat 1991, 220), *közi tok odug sak biliglig işig/adırgan yaraglig yaragsız kişig* (Arat 1991, 238), *haciblikka aşnu bu on neng kerek/yiti köz kulak sak köngül king kerek* (Arat 1991, 262), *bagırsak kerek hem odug sak tetig/tetiglik bile er kılur ming itig* (Arat 1991, 288), *ikinci usal bolma sak tur odug/sanga tegmesün bir müfaca yodug* (Arat 1991, 162).

Tarihî Kıpçak Türkçesinin önemli belgesi Codex Cumanicus'ta sözcük, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesindeki kullanılışına paralel olarak k>h değişikliği neticesinde **saḥ:** *uyanık, dikkatli, tedbirli (kimse)* (Argunşah ve Güner 2015, 804) şeklinde yer almıştır.

sak sözcüğü Güncel Türkçe Sözlük'te ağızlara gönderme yapılarak "1.uyanık, 2.uykusu hafif" anlamlarıyla verilmektedir (<https://sozluk.gov.tr/>, erişim tarihi: 29.08.2025)².

Bu çalışmaya kaynaklık eden Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sözcük, **saḥt/ saqt/ saht** biçimlerinde ve **бдительный, осторожный, осмотнительный, предусмотрительный** "dikkatli, temkinli, basiretli, ihtiyatlı", **saḥt ya häceplik / heceplik** "dikkat ya da ihtiyatlılık" (Garkavets 2010, 1227) anlamlarıyla yer almıştır. **saḥt / saqt fikirli** "ihtiyatlı, düşüncesinde dikkatli", **ḥuvath da saḥt tözümlük bilä meñärmägä atalgan başḥışnı** "vadedilmiş olan lütfu kazanmak için güçlü ve dikkatli bir sabırla..." (Garkavets 2010, 1227) gibi örneklerde

² Bu çalışmanın yazarı olarak çocukluk yıllarımızdan beri Kayseri Merkez Ağzı'nda kullanılageldiğine şahit olduğumuz *uyḥusu saḥ* sözünü de kaydetmek yerinde olacaktır. Kayseri Merkez Ağzı'nda "uykusu hafif olan, çabuk uyanan kişi" anlamında bu söz kullanılmaktadır ki bu, sözcüğün tarihî ve çağdaş dil malzemesindeki anlamıyla örtüşmektedir.

сифат olarak; **sahtlıh** осторожность, осмотрительность, бдительность, благоразумие; “ihtiyat, tedbir, dikkat”, *başı sekinlikniñ / başlanganı sahtlıhniñ horhısu eyämizniñ* “Sakinliğin ve tedbirliliğin başlangıcı Tanrı korkusudur.”, *ber maña es oyağlılı da sahtlıh sezikliklärimä* “Benim aklıma uyanıklık ve duygularıma dikkat ver.” (Garkavets 2010, 1228) örneklerinde ise +*lıh* eki ile türemiş biçimde görülmektedir. Ayrıca +*lan-* ve +*lat-* ekleriyle genişleyerek türemiş fiiller oluşturmaları söz konusudur: **sahtlan-** остерегаться, проявлять осмотрительность, бдительность “dikkatli ol-, uyanık ol-, tedbirli ol-”, *buyruğuña senin haygurdum da sahtlandım yoluña / yoluñda senin* “Emirlerini düşündüm ve senin yoluna dikkat ettim.”, **sahtlat-** понуждать к осмотрительности, бдительности, соблюдению “dikkatli, uyanık olmaya teşvik et-”, *küçsüz tenimni menim sahtlatkın barça hılınmaħka yağşını* “Güçsüz bedenimi bütün iyi işleri yapması konusunda dikkatli hâle getir.” (Garkavets 2010, 1227-1228).

Kazak Türkçesinde *sak* sözcüğü, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesindekilere paralel olarak “dikkatli, uyanık, ihtiyatlı” anlamlarını korumakla birlikte “ileri görüşlü” anlamını da kazanmıştır. Ayrıca *sak kulak* ifadesinde “başka insanların duymadıklarını duyan ve bilen kişi”, *sak uyıkta-* ifadesinde “derin uyu-”, *sawiskannan sak* ifadesinde de “çok dikkatli” anlamlarıyla mevcut olmuştur. Aşağıdaki örnekler bunu gösterir niteliktedir:

САҚ: Қырағы, абай, көреген **Сақ құлақ.** Ел естігенді естіп, әр нәрсені естіп-біліп отыратын адам (Wäli vd. 2013, 1100),

САҚ: Түн бойынша *сақ* төбет, Үріп шықты шарқ ұрып. Жауды біліп аңдыған. Ас бермеді бәйбіше: «Үрдің, – деп, – босқа құр кеше» «Барқылдақ, –деп, – алжыған». Түн болды тағы кәр төбет, Бұралып жатты, үндемед, – Қайтсін сорлы қажыған! (М.Жұмабаев, Шығ.). Ерте тұрып кел дегеннен кейін Амантай *сақ ұйықтап*, тауық шақырған соң түрегелді (С.Мұқанов, Ботагөз), *Сақ құлақ* Ел естігенді естіп, әр нәрсені естіп-біліп отыратын адам. Қозының жамырағанын Байторының *саққұлағы* бағана сезген. Жас баласы «ұйқысы қанбай ерте кетіп, далада ұйықтап қалып жамыратты ма, не тайдан жығылып қалды ма» деп жатыр еді (М.Әуезов, Шығ.). *Сауысқаннан сақ.* Өте *сақ* деген мағынада. Жаман жолдан жырақ бол, *Сауысқаннансақ* келін! Шын пейіліңмен қызмет қып, Атаеңеңе жақ, келін! (Ә.Найманбаев, Шығ.). (Januzak vd. 2011-XII, 550-551),

sak: ihtiyatlı, tedbirli, dikkatli; sak adam ihtiyatlı adam (Koç vd. 2019, 490).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde *saht bol-* Fiilinin Kullanılışı

Türkçenin tarihî metinlerinde *sak/saht bol-* biçiminde tespit edilen fiil, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *sak* sözcüğünün sonundaki kalın /k/ sesinin sızıcılaşarak /h/ olması ve sonunda /t/ sesi türemesi neticesinde *saht bol-* biçiminde kullanılmıştır. Kalın /k/ sesinin sızıcılaşarak /h/'ye dönüşmesi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde genelleşmiş bir ses hadisesidir. Sonda /t/ türemesi ise Türkçenin yazı dilleri ve ağızlarındaki hem alıntı hem de Türkçe kökenli sözcüklerde az da olsa görülebilmektedir. Örneğin; Türkiye Türkçesindeki pazvant < Far. pâsbân “pazvant, gece bekçisi”, (Eckmann 1988, 17), “Rumeli’de gece bekçisi” (<https://sozluk.gov.tr/>, erişim tarihi: 29.08.2025); Özbek Türkçesindeki tapt < Far. tâb “hararet” (Eckmann 1988, 17); Çuvaş Türkçesindeki samant < Ar. zamân “zaman” (Eckmann 1988: 17); Gagavuz Türkçesindeki peşint < Far. pişîn “peşin” (Özkan 1996: 92); Türkiye Türkçesi ağızlarındaki fest < Ar. fes “fes” Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve yöresi ağızları (Caferoğlu 1994a: 320) Türkçedeki alıntı sözcüklerin sonundaki /t/ türemesinin örnekleri olarak gösterilebilir. Ayrıca Anadolu ağızlarında Türkçe kökenli sözcüklerin sonunda da bu türeme görülmektedir: gölbent < gölben “küçük su birikintisi, gölcük” Zonguldak, Kurşunlu-Çankırı; kebent < keben “taşlık, kayalık yerden geçen dar yol, geçit” Pozantı, Karaisalı-Adana (<https://sozluk.gov.tr/>, erişim tarihi: 29.08.2025); zarpt < sarp Balıkesir, Manisa, Afyonkarahisar, Isparta, Aydın, İzmir, Burdur, Antalya, Muğla, Denizli, Kütahya illeri ağızları (Caferoğlu 1994b, 215); barst < pars Karamanlı ağızı (Eckmann 1988, 18); Azerbaycan Türkçesi: sapant < sapan (Eckmann 1988, 17).

Eckmann, “Türkçede d, t ve n Seslerinin Türemesi” başlıklı makalesinde kelime içinde ve kelime sonunda /d/ ve /t/ ünsüzlerinin çokça türediğini belirtmekte ve sözcük sonunda /t/ sesi türemesinin sebebini /n/, /p/, /s/ seslerinin fazla kuvvetle telaffuzunda aramak gerektiğini söylemektedir. Ayrıca Eckmann aynı yerde “Fakat ses türemesine başka âmiller de iştirak edebilir.” diyerek farklı türemelerin de söz konusu olabileceğine işaret etmektedir. (Eckmann 1988, 22). Her ne kadar Eckmann’ın örnekleri arasında sızıcı /h/ sesinden sonra bir /t/ türemesinden bahsedilmese de Türkçenin bu türden türemeler için

elverişli bir dil olduğunu ve ses türemesinde başka etkenlerin de rol oynayabileceğini ifade etmesi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki *saht bol-* fiilinde de son seste türeme olabileceğini göstermektedir. Bu türemenin sebebi sızıcı /h/ sesinden sonra patlayıcı /t/ sesinin söyleyişte kolaylık sağlaması olabileceği gibi tamamen yazımla ilgili bir husus da olabilir. Bu fiilin, belirlenen bütün örneklerde “dikkatli, ihtiyatlı, uyanık ol-” anlamlarında olması, Türkçenin diğer lehçelerinde görülen *sak bol-* fiili ile aynı olduğunu, sadece birleşğin birinci unsuru olan *sak* sözcüğünün sonunda ses türediğini ortaya koymaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *saht bol-* fiili şu örneklerle tanımlanabilir:

keräktir saña saht bolma, ki yalgız hatun bilä övdä bolmagaysen, zera saytan huvatlıdır, da adam uyatsız “Bir kadınla evde yalnız kalmamaya dikkat etmen gerekir. Çünkü şeytan güçlüdür ve insan utanmazdır.”,

saht bolıyım “Dikkatli olayım.”,

küçäy da saht bol “Güçlü ve dikkatli ol.”,

bundan sonra kim ki sağışlar esä ki tohtalğan bolgay, saht bolsun, ki ansızım tüşmägäy “Bundan sonra, ayakta durduğunu zanneden kişi ansızın düşmemeye dikkat etsin.” (Garkavets 2010, 1227),

saht boluñuz da yazıñıñızın anıp küstünñüz “Dikkatli olunuz ve günahınızı anıp yas tutunuz.” (Garkavets 2002, 173),

sağışla saht bolmañnı yuñusuz “Uykusuz şekilde ihtiyatlı olmayı düşün.” (Garkavets 2002, 228),

saht boluñuz, bolmagay, ki buyruñuñuz sizin bu, yañılmañlıhka bolgay küçsüzlärgä ya pohorşen'aga “Sizin bu buyruğunuzun güçsüzler ve yoksullarla ilgili haksızlığa sebep olmaması konusunda dikkatli olunuz.” (Garkavets 2002, 464),

saht bol huluñunda “Kulluğunda dikkatli ol.” (Garkavets 2002, 493),

egär saht bolsañ da egär yuñlasañ, anıñ bilä birgä tirilgäybiz “Uyanık olsak da uyusak da onunla birlikte dirileceğiz.” (Garkavets 2002, 496)

saht bolaylıñ biri birimizdän keltirmäñ barça sövükkä da yahşı etmähkä “Birbirimizi sevgiye ve iyilik yapmaya sevk etmek konusunda dikkatli olalım.” (Garkavets 2002, 505).

Aşağıdaki örnekte ise fiil, *et-* yardımcı fiiliyle geçişli olarak teşkil edilmiştir:

saht etkin meni, da küçäyt meni, Teñrim, alnına duşmanlarımny, ki yengäymen alarnı senıñ küçün bilä “Tanrım, senin gücünle düşmanlarımı yenmem için onların karşısında beni güçlendir ve ihtiyatlı et!” (Garkavets 2002, 144).

Kazak Türkçesinde *sak bol*- fiilinin Kullanılışı

Kazak Türkçesi metinlerinde *sak bol*- biçimiyle ve “hem düşüncede hem de harekette dikkatli, ihtiyatlı, uyanık ol-” anlamlarıyla tespit edilen fiil, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesindeki kullanılışlarıyla aynı anlamları taşımaktadır. Bu durumu şu örneklerle tanıklamak mümkündür:

Сақ бол. Ойланып істе, абай бол деген мағынада. **Сақ болу.** Абай болу, байқап жүру, қырағы болу. **Сақ болды.** Сақтанды, абайлады. (Wäli vd. 2013, 1100),

Сақ болалық, бір шоқып, бір қаралық! Қарауылдар мезгіл ғой, тұр, қаралық! Жүз айтқанмен, өзгенің бәрі надан, Жалыналық Абайға, жүр, баралық! (Ш.Құдайбердиев, Шығ.), Сақ бол. Ойланып істе, абай бол деген мағынада. Досы жоқпен сырлас, Досы көппен сыйлас; Қайғысыздан *сақ бол*, Қайғылыға жақ бол (Абай, Тол. жин.), Қызыл да жасыл, көк ала Өтуде күн, түн алмасып, Өміріне *сақ бол*, Жер ана, Жаныңды жалын шалмасын! (М.Мақатаев, Шығ.), Құтты болсын, келінжан, аяғынан, Осы еді ғой күткенім баяғыдан. Мал-мүлкіңе ие бол, арнап жиған, Өсекшілдің *сақ болғын* саяғынан (К.Әз.рбаев, Таңд. шығ.), **Сақ болу.** Абай болу, байқап жүру, қырағы болу. Менің *сақ болу* керек дейтін бір себебім: болысты орысша білгеннен сайлайды деген бір лақап бар ғой (Ж.Аймауытов, Шығ.), Әрбір елдің заңында ұялтуға негізделген жаза нағыз қатты жаза деп саналады. Сондықтан тәрбиеші баланы ұялтып, жаза қылуға өте *сақ болуы* керек (М.Жұмабаев, Шығ.), Қашанда бәйге болса, “менікі” деп, Қапысыз өзіме-өзім кеткен сеніпі “Көз бар-ау, көз тиеді-ау” деген ойдан Аулақпын, *сақ болудан* көңіл бейғам, Отырмын енді еске алып соның бәрін, О, тоба, дерің бар ма пәле қайдан! (Ғ.Қайырбеков, Көн-садақ) (Januzak vd. 2011-XII, 550-551).

Сонuç

Türkçenin tarihî ve çağdaş seyri içinde Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Kazak Türkçesi önemli yer tutar. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, Kıpçakça dil malzemesinin önemli ölçüde tespit edilebildiği bir yazı dili olmakla; Kazak Türkçesi ise tarihî Kıpçakçanın devamı niteliğindeki bir lehçe olmanın yanı sıra Türkçenin leksik, semantik, fonetik, morfolojik ve sentaktik dil malzemesinin önemli bir kaynağı olmakla lehçe sürekliliği açısından kıymetli dil verileri sunmaktadır. Bu çalışmada bahsedilen *saht bol-/sak bol-* birleşik fiili, Türkçenin lehçeleri arasındaki art zamanlı sürekliliğin devam edegeldiğini her iki lehçedeki ortak kullanımlarıyla göstermektedir.

sak bol- birleşik fiilinin ve fiilin isim unsurunun zaman içinde Kazak Türkçesi metinlerinde görülen temel anlama bağlı farklı anlamlar kazanması söz konusu olmuştur. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden Kazak Türkçesi metinlerine uzanan çizgide fiilde ortaya çıkan “hem düşüncede hem de harekette dikkatli, ihtiyatlı, uyanık ol-” anlamı ile *sak* “ileri görüşlü”; *sak kulak* “başka insanların duymadıklarını duyan ve bilen kişi”; *sak uyıkta-* “derin uyu-”, *sawiskannan sak* “çok dikkatli” anlamları ise Türkçenin ifade gücü ve anlam yaratma kabiliyeti açılarından önemli görünmektedir.

Kaynakça

- Alkaya, E. Buran, A. (2013). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-II*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Arat, Reşid Rahmeti (1991). *Kutadgu Bilig I Metin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arat, Reşid Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Argunşah, Mustafa- Güner, Galip (2015). *Codex Cumanicus*. Kesit Yayınları, İstanbul.
- Caferoğlu, Ahmet (1994a). *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Caferoğlu, Ahmet (1994b). *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I Oyunlar, Tekerlemeler, Yanılmaçlar ve Oyun İstihlaları - Balıkesir, Manisa, Afyonkarahisar, Isparta, Aydın, İzmir, Burdur, Antalya*,

Muğla, Denizli, Kütahya Vilayetleri Ağızları. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Eckmann, János (1988). 'Türkçede d, t ve n Seslerinin Türemesi'. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1955*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 11-23.

Ercilasun, Ahmet B.- Akkoyunlu, Ziyat (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden.

Garkavets, Aleksandr (2002). *Kıpçakscoe Pismennoe Nasledie I, Katalog i Teksti Pamyatnikov Armyanskim Pismom*. Almaty.

Garkavets, Aleksandr (2010). *Kıpçakscoe Pismennoe Nasledie III, Kıpçakskiy Slovar po Armyanopismennum Pamyatnikam XVI-XVII Vekov*. Almaty.

Жанұзақ, Т.- Омарбеков, С. (2011). *Қазақ әдеби тілінің сөздігі Он бес томдық*. Алматы.

Kaya, Ceval (2021). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Koç, Kenan-Baynıyazov, Ayabek-Başkapan, Vehbi (2019). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Özkan, Nevzat (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri, Giriş-Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Уәли, Н.-Құрманбайұлы, Ш. vd. (2013). *Қазақ сөздігі (Қазақ тілінің біртөмдік үлкен түсіндірме сөздігі)*. «Дәуір» баспасы, Алматы.

Wilkens, Jens (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch –Deutsch –Türkisch Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca – Almanca –Türkçe*. Universitätsverlag Göttingen.

İnternet Kaynakları

Güncel Türkçe Sözlük, Derleme Sözlüğü <https://sozluk.gov.tr/>